

Suomen *malt*sa-sana

Nyky-suomen sanakirja määrittelee *malt*san seuraavasti: »Atriplex, savikkakasvien heimoon kuuluvia kasveja, Suomessa tav. rikkaruohoja. — *Yhd.* keihäs-, pelto-, tarhamaltsa.» Yleisin laji meillä on Atriplex patula, peltomaltsa (nyk. kylämaltsa). Teoksessa »Suuri kasvikirja» sanotaan kylämaltstasta, että se on »aito kyläkasvi, lannoittuneiden nurkkien ja kujanteiden, kaatopaikkojen ja asumustenläheisten joutomaiden, karjatarhojen ja multavien puutarhamaiden kasvilaji».¹ Muut maltsalajimme ovat yleensä merenrantakasveja. Levinneisyydeltään kylämaltsa on melko eteläinen; sen alueeseen kuuluvat eteläiset rannikkomaakunnat — Satakunta suunnilleen Kokemäenjoen laaksoa myöten — sekä Etelä-Hämeen ja -Savon rintamaat.²

Nykyisessä kirjasuomessa *malt*sa on siis yksiselitteinen. Tämä johtuu kuitenkin tietoisesta kielenkehittelystä; Atriplex-suvun nimenä *malt*sa ei palaudu kauemmaksi kuin v. 1860 ilmestyneeseen Lönnrotin Suomen Kasvistoon. Eräiden muiden kasvien nimenä *malt*sa sen sijaan on huomattavasti vanhempi, otettiinpa vertauskodiksi vanha kirjakieli tai kansanmurteet.

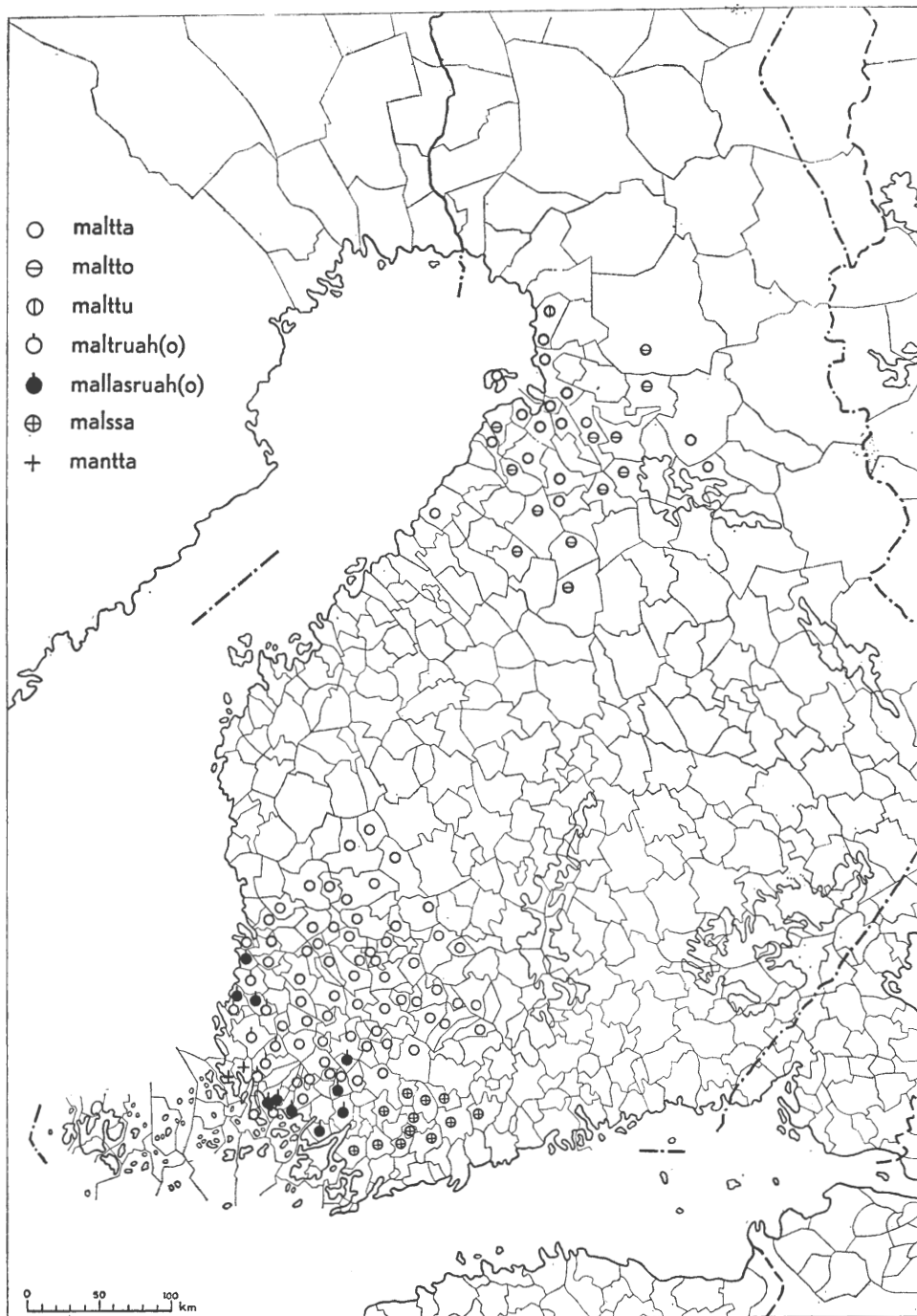
V. 1683 painetussa Elias Tillandzin kasvinnimiluettelossa³ mainitaan Turun seudun kasvistoon kuuluvana *Sian malt*za, Ulmaria filipendula. Tämän kasvin nykyinen suomalainen nimi on sikoangervo, tieteellinen nimi Filipendula vulgaris. Levinneisyydeltään sikoangervo on meillä lounainen, Varsinais-Suomeen ja Uudenmaan länsiosaan rajoittuva kasvi. Sen taloudellinen merkitys on nykyään vähäinen, mutta turpeita versojuurimukuloita, jotka ovat hyvin tärkkelyspitoisia, syövät siat mielellään,⁴ ja varhaisempina aikoinahan ne joutuivat itse suureksi osaksi hankkimaan ravintonsa. Tästä nimitys *sian malt*sa. Jusleniuksen sanakirjassa on niin ikään *sianmalt*za 'filipendula; stenbräcka', Gananderilla tämän lisäksi merkitys 'watu narfw; alsine media' ja tämän jäljessä viittaus Both. *malt*ta. Viitesanan *malt*ta Gan. selittää 'watunarfw, alsine', sitä seuraa huomautus Austr. *muro*. Kun Gan:lla lyhenne *Austr.* tarkoittaa yleensä Etelä-Pohjanmaata, *Both.* Keski- ja Pohjois-Pohjanmaata, voidaan viittaukset tulkita siten, että *muro* on etelä-, *malt*ta keski- ja pohjois-pohjalainen nimitys. Mainittakoon vielä Renvallin tiedot, joihin myös sisältyy pieni lisä: *malt*sa, -an al. *malt*ta, -tan 'alsine media (muro), al. potamogeton natans; G. Samenkraut'; *sian malt*sa 'alsine media al. spiraea filipendula?'. Merkitystä 'sikoangervo' Renv.

¹ JAAKKO JALAS Suuri kasvikirja II s. 189.

² mt. s. 189.

³ Catalogus plantarum, quae prope Aboam tam in excultis, quam incultis locis hucusque inventae sunt.

⁴ Suuri kasvikirja II s. 659.

piti siis epävarmana. Hänen ja Gananderin *Alsine media* on ilmeisesti sama kasvi kuin nykyinen *Stellaria media*, pihatahtimö.

Nykymurteistamme *sianmaltsa* näyttää puuttuvan, *maltsa* (murt. *malтта*, *malssa*, *mallasruoho*) on sen sijaan melko tavallinen. Kasvin yleisin, jokseenkin kaikkien tiedonantajien mainitsema merkitys on 'pihatahtimö'. Pohjoisella levikkialueellaan *m.* voi tarkoittaa sen ohella pihatatarta (*Polygonum aviculare*) ja eräitä muitakin ruohovartisia kasveja. Säräisniemeltä on Anna Leinosen muistiinpano: *maltto* = »pihaheinä, so. pihatahtimö ja pihatatar yhteensä pääasiallisesti»; Nivalassa *maltto* on »hyvin lyhyt pihassa kasvava ruoho tai nurmi, jonka muodostaa pääasiassa kai arho. Maltossa voi olla useampia ruohoja [tarkoittanee: ruoholajeja], kunhan vain ovat lyhyitä ja kasvavat tiheässä» (K. Vilkuna). Utajärvellä sanotaan maltoiksi niin ikään pihan piirissä kasvavia ruohoja: »Nehän ovat kaikki maltoja kun ne kasvaa kartanolla ja nurkkajuurissa.» J. Kemilä on täydentänyt kielenoppaansa selitystä seuraavalla huomautuksella: »Eri malttolajien tuntemus on tavallisesti heikkoa, nimen määrääminen tapahtuu yleensä kasvupaikan mukaan. Melkein kaikki kuitenkin tuntevat vesimalton (*Stellaria media*) samana kasvina.» Muiden suomalaismurteiden kannalta poikkeuksellinen on ent. Viron Inkerin (Kallivere) murteen *maltsa* l. *maltsapuu*; nimitystä käytetään harvasyisestä, rakennustarpeisiin huonosti sopivasta puusta. Mutta sana onkin murteessa ilmeisesti virolaisperäinen.

Maltsa on suomessa läntinen sana. Näin ollen ei ole poikkeuksellista, että kirjakielten mukainen asu on vieras nykymurteillemme. 1900-luvun alkupuolen murremuotoja olivat *malтта* (selvästi yleisin), *maltto*, *malttu*, *maltruah(o)*, *mallasruah(o)* ja *malssa*; näiden ohella on vielä *mantta* (Vehmaa, Taivassalo) ja *mantruah(o)* (Mietoinen), joiden *n* on ilmeisesti sekundäärinen. Verrattaessa *ts:n* edustusta *maltsa*-sanassa tämän yhtymän yleisedustukseen 1. ja 2. tavun rajalla, voidaan todeta eräitä poikkeuksia. Etelässä *malssa* peittää huomattavasti laajemman alan kuin *messä* (ks. Kettunen, Suomen murteet III A kartta 8). On tietenkin mahdollista, että *messä*-alue on aikaisemmin ollut laajempi kuin 1930-luvulla, jolloin Kettunen kartoitti suomen murteita; *ss* on *ts:n* vastineena muuallakin osoittautunut väistyväksi murrepiirteeksi. Niissä tiedonannoissa, joissa on mainittu taivutusmuotoja, ovat vahva- ja heikkoasteiset muodot toistensa kaltaisia (-*ss*-), mutta tästä ei vielä voida päätellä, että -*ss*- olisi koko alueella astevaihtelun ulkopuolella, sillä useissa tapauksissa on sanasta ilmoitettu vain perusmuoto *malssa*.

Suurimmassa osassa suomen läsimurteita *ts:n* jatkajana on *tt*, joka on vaihtelematon (*mettä* : *mettät*). Vaihtelua esiintyy vain lounaismurteissa ja niiden periferiassa sekä pohjoisessa kaistalla Säräisniemi (nyk. Vaala) — Utajärvi. Taivutus on täten odotusta vastaava mm. seuraavissa tapauksissa: »Minäki oon aina repinyp perüna-maastanin sem malttam pois ja antanuk kanöille» (Vampula, E. Lepistö) / »Maltot pittää säästää lypsätysheini» (Utaj., J. Kemilä). Mutta hämäläismurteissa esiintyy yleisesti myös taivutusta *malтта* : *malttan* (tietoja: Kankaanpää, Hämeenkyrö, Mouhijärvi, Tottijärvi, Ylöjärvi, Urjala, Kalvola), Nivalan murteessa -*tt*- on niin ikään astevaihtelussa (*maltto* : *malton*). Koska vaihtelematon *tt* on hämäläismurteille

karakteristinen, täytynee katsoa, että kyseessä on myöhäinen mukautuminen vaihtelutyyppeihin *maltti* : *maltin*, jossa *liti*-yhtymä on alkuperäinen. Nivalan murteessa ja sen naapuristossa Keski-Pohjanmaalla on vokaalien välisen *ts*:n jatkajana *ht* (*mehtä*), mutta **malhta* ei hevin voi tulla kyseeseen, koska *lht*-yhtymä on murteelle outo. Näin ollen voidaan Utajärven murteen mukaista edustusta pitää hyvin ymmärrettävänä.

Lounaismurteiden länsiryhmän *maltruah(o)* on luontevimmin palautettavissa asuun *malttaruoho*; heti murrerajan takana alkaa laaja satakuntalainen alue, jossa päänimityksenä on *maltta*, harvinaisempana rinnakkaisnimityksenä *malttaruoho* (tietoja: Tarvasjoki, Koski Tl., Säskylä, Nakkila, Ylöjärvi, Kuru). *Maltruohon* ohella esiintyy lounaismurteissa ja hieman niiden naapuristossakin omituinen *mallasruoho*. Nimen mainitsee jo Juslenius sanakirjassaan selittäen sen »herba quedam edulis», siis 'jokin syötävä kasvi'. Myöhemmistä leksikografeista on vasta Carl Helenius määritellyt kasvin tarkemmin: 'fågelgräs'. (F. on yksi pihatahtimön monilukuisista ruotsinkielisistä nimityksistä.) Nimitys *mallasruoho* lienee siten selitettävissä, että yhdysosan *maltruoho* alkuosa *malt* on rinnastettu äännteellisesti samanlaiseen ruotsin sanaan ja »käännetty» suomeksi (*malt* = *mallas*).

Pohjalaismurteiden *maltto* lienee abstrahoitu monikon vartalosta (*maltoja*, *maltoista*), *malttu* yksikön partitiivista (*malttua*). Edellisen synnyn kannalta on valaiseva seuraava merkintä: »Maltoja ovat pihamaalla kasvavat lyhyet ruohot, mm. *pietarinkukat*, *kastenurmet* ja *koiranruohot*. Maltoista tuli väkevä ja hyväntuoksuinen lämminjuoma.» (Kärsämäki, H. Syrjälä). Yksikön nominat. Kärsämäen murteessa kuuluu *maltto*. Pohjoisissa murteissa on sanaa käytetty monikollisena enemmän kuin eteläisissä.

Maltsalla on kaksi suurehkoa ja suhteellisen yhtenäistä esiintymisaluetta, eteläinen ja pohjoinen, joilla on väliä lyhimilläänkin n. 200 km. Nykyisen kaltainen levinneisyys olisi kyllä asutushistoriallisesti perusteltavissa, jos kyseessä olisi pelkästään suomen murteisiin rajoittuva sana. Maltsan juuret ulottuvat kuitenkin kantasuomeen, sillä sanalla on, kuten etymologisesta sanakirjasta ilmenee, äännteelliset vastineet useimmissa ims. kielissä.

Vepsässä on (SKES) *moutš-hiñ* 'saviheinä', siis *Chenopodium* sp. Virossa on (Wied.) *malts*, *maltsas* 'Melde'; nimitystä voidaan käyttää useista ruohovartisista suvuista (*Atriplex*, *Chenopodium*, *Stellaria*, *Polygonum*, *Melilotus*, *Veronica*). Saaresten EKMS tuntee maltsan nimellä lajit 'Atriplex', 'Chenopodium', 'Salicornia' ja 'Stellaria'; maltsan etelävirolaisena toisintomuotona mainitaan teoksessa *maltsas*. Viimeksi mainittuun liittyy äännteellisesti liivin (Kett.) *mēltsa* ja *mēltsāz* 'melde (*atriplex* sp.) und gänsefuss (*chenopodium album*)'.

Kun edellä mainitut ims. kielten sanat sopivat äännteellisesti hyvin toistensa yhteyteen ja kun ne eri tahoilla tarkoittavat samoja tai samantapaisia ruohovartisia pihakasveja, niin *maltsa* palautuu kasvin nimenä ilmeisesti jo kantasuomeen. Kuinka siten on ymmärrettävä, että sana puuttuu enimmästä suomen murteista ja karjalasta? *Maltsa* ei liene ollut kantasuomalaisena aikana itäinen tai läntinen sana kuten useat muut, vaan eteläinen. Missä asutus on ollut vakiintunutta, missä on pidetty koti-

eläimiä ja harjoitettu pellonviljelyä, siellä ovat myös maltsat viihtyneet. Useimmat niistä kasvilajeista, joista käytetään maltsan nimeä, ovat vanhan kulttuurin seuralaiskasveja. Savikkaan (*Chenopodium*), pihatahtimöön (*Stellaria media*) ja sikoangervoon (*Ulmaria*, nyk. *Filipendula*) sopii, mitä artikkelin alussa on sanottu kylämaltsan (*Atriplex patula*) kasvupaikoista. Mahdollista myös on, että kantasuomalaiset ovat käyttäneet eräitä näistä kasveista suoranaisestikin hyväkseen, kuten skandinaavien tiedetään tehneen. Skoonesta on todettu myöhäiskivikaudella käytössä olleiden saviastioiden palasista niin runsaasti jauhosavikan siementen painanteita, että on syytä olettaa kerätyn tämän kasvin siemeniä ravinnoksi; jauhosavikan käytöstä, mahdollisesta viljelystäkin on tietoja myös Tanskasta, etenkin pronssikaudelta.⁵ 1900-luvun alussa suoritetuissa kaivauksissa löytyi Ahvenanmaalta Godbyn viikinkiaikaisesta hautakummusta joukko hiiltyneitä sikoangervon mukuloita.⁶ Suomesta kuuluu *maltsan* alueeseen maan lounaisosa, joka on vanhinta viljelysseutua. Perämeren rannikolle ja sieltä edelleen jokivarsia pitkin sisämaahan *maltsa* on kulkenut niiden, etupäässä kai Satakunnasta lähteneiden uudisasukkaiden mukana, joita sinne siirtyi keskiajan lopulla.

Edellä on jo ohimennen mainittu Viron Inkeristä tallennettu *maltsa* l. *maltsapuu* 'harvasyinen, pehmeä puu'. Sana on nähtävästi virolaisperäinen, sillä virossa on (Wied.) *malts-puu* 'weiches Holz' ja *malts-kuusk* 'Morastfichte'. Näiden lisäksi Wied.:lla on *malts*, -a 'schlammige Lache, Moor', *malts-vesi* 'trübes, schlammiges Wasser' ja koillisvirolaisesta Alutagusen murteesta saatu *maltsa kallas* 'hohes Ufer, Klint'. Samantapaista käyttöä sanalla on karjalassa ja vepsässä: *mal'tš'a* 'paasikivi, tumma litteäksi lohkeneva kivi; käytetään uuneihin' (Suojärvi, E. V. Ahtia); *mal'tšu*, -an, 'litteä kivi, liuskakivi' (Säämäj., Ahtia); *mal'tš'akivi* 'harmaa kivi, rapakivi' (Suistamo, R. E. Nirvi); ve. *moutsikivi* 'harmaa kivilaji, kalkkikivi'. Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa mainitaan *maltsa* ensineräitä kasveja tarkoittavana, sen jälkeen esitetään edellisessä kappaleessa ilmoitetut merkitykset; näitä kahta ryhmää sitoo toisiinsa arvelu: »Jos sana on lähtöisin kasvupaikan nimityksestä, niin tähän on ehkä luettava myös karj. *malč'a* 'paasi', aun. *mal'tšu* 'litteä kivi, liuskakivi'» jne. Maltsat eivät kuitenkaan ole kalliokasveja, ne päinvastoin vaativat voimakasta, multavaa maata. Maltsaksi nimitetyillä kasveilla ja kivennäisillä on kuitenkin yhteinen tyyppillinen ominaisuus; p e h m e y s ja h a u r a u s. Maltsapuu on pehmeätä puuta, maltsakivi helposti lohkeavaa tai särkyvää liuska- tai kalkkikiveä, ja yleisimmän maltsakasvin, *Stellaria median*, kansanomaisia nimityksiä ovat mm. *muro* ja *vesirikko*. Nämä ominaisuudet ilmenevät myös seuraavasta virolaisesta esimerkistä, jolla Saareste on valaissut *malts*-sanan käyttöä: »Maltsa on kerge välja kiskuda. Tema ei hakka vastu, vaid teeb käele koguni nagu pehme pai.» (EKMS 18 s. 1148 s.v. *tähthein*.) Samakantainen adj. *maltsijas*, jonka Wied. tuntee eteläviirosta, tarkoittaa niin ikään haurasta: 'geil gewachsen (und daher) leicht brechend, schwach'. Kanta-

⁵ Suuri kasvikirja II s. 179.

⁶ mt. s. 659.

suomen *maltsa* näyttää siis alkuaan olleen nimisana, jota on voitu käyttää melko lailla heterogeenisista mutta tiettyjä yhteisiä piirteitä omaavista olioista ja kappaleista.

Finn. *maltsa*

VON VEIKKO RUOPPILA

In der finnischen Schriftsprache wird die Benennung *maltsa* für Pflanzen der Gattung *Atriplex* gebraucht. In der Volkssprache haben auch einige andere Pflanzen diesen Namen; am bekanntesten sind von ihnen einige Arten der Gattungen *Chenopodium*, *Stellaria* und *Ulmaria* (heute *Filipendula*). Die erste Wörterbuchangabe über diese Bezeichnung steht in dem 1683 erschienenen Pflanzennamenverzeichnis »*Catalogus plantarum*» von Elias Tillandz: *Sian maltza* = *Ulmaria filipendula*. Aus der Karte werden die zwei Gebiete ersichtlich, ein südliches und ein nördliches, in denen *maltsa* von altersher der volkstümliche Name irgendeiner Pflanze ist (mit den mundartlichen Formen *malтта*, *maltruoho*, *malssa* usw.). Das Wort hat lautliche Entsprechungen im Wepsischen, Estnischen und Livischen, so dass es offensichtlich wenigstens auf das Urfinnische zurückgeht. Da die obengenannten Pflanzen der sich ausbreitenden Kultur folgen und ein üppiges Erdreich verlangen, sind sie dort, wo Jagd, Fischfang und Schwendwirtschaft die Haupterwerbszweige gewesen sind, we-

nigstens nicht häufig gewachsen; daher rührt es wohl, dass *maltsa* als Pflanzennamen den meisten finnischen Dialekten von altersher fremd ist.

In den ostseefinnischen Sprachen wird *maltsa* aber auch anders gebraucht. Estn. *maltsa puu* bezeichnet weiches Holz mit wenig Fasern und *maltsa kivi* Schiefer oder Kalkstein, der leicht platzt oder abbröckelt; Beispiele dafür gibt es u. a. in Wiedemanns estnisch-deutschem Wörterbuch. Trotz der Verschiedenartigkeit der Bedeutungen ist der Verf. der Ansicht, dass es sich um ein und dasselbe Wort handelt. Die als *maltsa* bezeichneten Pflanzen und Mineralien haben eine gemeinsame Eigenschaft: Weichheit und Zerbrechlichkeit. Urfinn. *maltsa* dürfte ursprünglich ein Nomen gewesen sein, das man für recht heterogene, aber auch durch gewisse gemeinsame Züge gekennzeichnete Lebewesen und Dinge gebrauchen konnte. *Maltsa* ist also kein reines Substantiv gewesen, aber auch kein typisches Adjektiv, denn das Wort kann nicht kompariert werden.

L ä h t e e t j a l y h e n t e e t

Levinneisytyödot perustuvat Sanakirjasäätiön kokoelmiin ja PENTTI SUHOSEN teokseen »Suomalaiset kasvinnimet».

liivi (Kett.) = LAURI KETTUNEN Livisches Wörterbuch.

Saaresta EKMS = ANDRUS SAARESTE Eesti keele mõisteline sõnaraamat.

SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.

viro (Wied.) = F. J. WIEDEMANN Estnisch-deutsches Wörterbuch, 3. Druck.